

OROTARIKO EUSKAL HIZTEGIA AURKEZTEAN

Bilbo, 1987-XII-17

Ibon Sarasola

Begien bistako gauza batez hasiko naiz: Koldo Mitxelenaren ordezt hitz egiten ari naizela, berari zegokiola egiteko hau, bere hiztegiaren, bere bizitzako obra nagusienetako baten aurkezpena egitea.

Duela hamaseiren bat urte izan zen. Atera berria nuen *Euskal Literaturaren Historia* zela-eta, elkarrekin hitz egitekotan gelditu ginen. Nere liburuaren eraketa hizpide harturik, bere hiztegiaren arazoa atera zuen: ez zekien bilduak zituen fitxa eta paperak, liburu nola bihurtu. Antza zenez, organizatzailearen bila zebilen nigan. Handik egun batzuetara Errenteriako etxean, kaxoiz osaturiko altzarimoduko bat erakutsi zidan, fitxaz-eta, betea. —Hau da asuntua?— esan nion. —Bai, hau da kontua—, erantzun zidan. Aitortu behar dut harrez gero ez dudala inoiz euskaraz *asunto* hitza erabili.

Orduan hasi zen benetan gure arteko harremana. Koldorekin lan egitea bihurtu zen nere alderdi profesionalaren ardatza. Berarekin lan egiteagatik utzi nuen Barcelonako Unibertsitatea eta joan nintzen Salamancara. Han lagundu nion bere hiztegia argitaratzeko lehen saio zinezkoan. A-Agindu zatia hartzen zuena.

Aspaldi aitortu nuenez, berari zor diot dakidanaren gehiena eta naizenaren zati nabarmen bat. Berarekiko leialtasunez, esker onezko ordainez-edo, jarraitu nintzaion Gasteizko Euskal Filologi saila eratzeko mentura menturatuan. Mikel Zalbidek Mitxelenaren hiztegia kaleratzeko azpiegitura antolatzeke prest banengoan, Erakundeek behar ziren bitarteko guztiak jartzeko gertu zeudela adierazi zidanean, ez nuen dudarik egin. Eta nere maisu eta adiskide izan zen Koldorekiko leialtasunez jarraituko dut berak hasi eta mamitu zuen obra, ahal dudana neurrian burura eramaten.

* * *

Baina orobat, nere lankideen ordezt ari naiz mintzatzen: Iñaki Segurola, M. Jose Kerejeta, Gabriel Fraile, Eduardo Valencia, Blanka Urgell, Isabel Arrigain eta Arantza Egriaren izenean.

Bada Mitxelena irakaslearen lanaren alderdi bat oraindik ia kontuan hartzen ez bada ere, oinarrizkoa dena: hain zuzen irakasle gisa egin zuena. Izan ere, bere Gasteizko ikasleak dira bere jakituria zuzen zuzenean, bi, hiru, eta are lau urtez, eguneroko harremanean jaso duten bakarrak. Hor eman zuen Kolkok, adinaren heldutasunean, idazlanetan eta hitzaldietan baino areago, bere eskolarik oparoenak. Ikaslego hori gertatu da bere zientzi hil-burukoa, bere euskal testamentua. Horregatik, hiztegi honen argitaratzearen eskaintza heldu zenean, ikasle horien artean hautatu zituen lankideak. Gauzak gertutik ezagutzen dituenarentzat ezin zitekeen bestela izan. Berak jantzi ditu, azken urteotako berarizko harremanean, hiztegi gintzari eta euskal hiztegi gintzari buruzko bere ezagueran eta ikuspuntuetan. Horregatik esan nuen duela gutxi hau dela, *Orotariko Euskal Hiztegia* argitara emateko lan talderik aukerakoena.

* * *

Orotariko Euskal Hiztegiak garai, toki eta mota guztietako euskal hitz-ondarea bildu nahi du. Obra deskriptiboa da beraz, eta ez arauemailea, ez normatiboa.

Hortaz, gure helburua ez da hitz baten aldaeren artean zein den hiztegi batuan hartu behar dena erabakitzea, edo zein adiera eta esamoldeetan erabili behar den adieraztea; are gutxiago zein hitz hartu behar diren euskal hitz-tzat finkatzea. Gure helburua, aitzitik, hau da: euskaldunak, mende eta euskalkietan zehar zein hitz eta esapidez baliatu diren, eta *nola* baliatu diren horietaz, ahalik eta osoki eta zehatzen azaltzea. Arauak ematea Euskaltzaindiari dagokio. Baina Euskaltzaindiak ezin du araurik eman —itxurazko araurik esan nahi dut—, arau-gaiaren alderdi guztiak aski zehazki aztertu ahal izateko argibideak ez dituen bitartean. Hor kokatzen da, gure ustez, orain aurkeztzen ari garen lan honen egitekoa.

Deskriptiboa izanik, ahalik eta osoena, ahalik eta esaustiboena izan nahi du *Orotariko Euskal Hiztegi* honek. Hortaz, lehenik, aurreko hiztegi gileak bildu dituzten lekukotasun eta aipu guztiak aztertzen eta sistematikoki ematen saiatu gara.

Baina hori ez zen nahikoa. Jakina denez, Azkueren *Diccionario Vasco-Español-Francés* delakoa da, argitaratu zenetik, euskal hiztegi nagusia. Berak hasi zuen euskal hiztegi gintzaren etapa berri bat; bera izan da hainbat eta hainbat ikerketa eta lanen euskarria. Euskara batuaren hiztegi aztertzeko egin diren saioen oinarria ere Azkueren Hiztegia izan da, ezin bestean.

Bere balio ukaezinak zalantzan jarri gabe, ordea, akats nabarmenak ditu Azkueren hiztegi nagusiak. Lehena, guri axola zaigun aldetik, hau da: deskriptiboa izanik ez zuela euskararen zati bat baizik deskribatzen. Ez dago hemen aipatu beharrik nola baztertu zituen hainbat euskal hitz, erderatikakoak zirelako. Baina bada beste alderdi bat hainbeste azpimarratzen ez dena, eta guretzat besteak bestea axola duena: hots, Azkue garbizalea zen —Arana Goiri'tar Sabin adina, dudarik gabe—, baina garbizaleaz gainera populista zen. Hortaz, *Diccionario Vasco-Español-Francés* delakoak jasotzen den euskara, herriaren ezpainetan jaso zitekeen euskara zen; hots, Azkuerentzat, bere Hiztegi nagusia prestatzen ari

zenean, euskara, ahozko euskara zen, berez. (Zehatzago esateko euskaldun ideal baten ahozko euskara, baina utz dezagun hori alde bat). Era berean, inoiz kontrakoa esan bada erre, Azkuek ez zuen delako hiztegian gure literatur tradizioa, berez, aintzat hartu. Idazleen testuak, ahozko euskara horren ispilu —bere uestez— ziren neurrian soilik jaso zituen.

Esan gabe doa, bestalde, Azkuerentzat, inoiz edo behin *arcaico* edo horrelakorik jarri bazuen ere, euskal hitz-ondarea denboran zeharko gorabeheretatik at dagoen zerbait zela. Euskal hitzak betidanikoak dira berarentzat. Beraz, aski da, esaterako, hitz jakin bat *Refranes y Sentencias*-en ager dadin, B ikurraz, besterik gabe, eman dezan bere hiztegian.

Eta are noskiago, ez zitzaion burutik pasatu ere egin hizkuntza batean, oro har, maila eta erregistro desberdinak, hitz landuak etab., daudela. Ez zitzaion burutik pasa, edo berdin dena, ez zuen horretaz gutxieneko axola agertu.

Akats hauek areagotu egin dira Azkueren ondotik egin diren hiztegi-lanetan. Alde batetik haren hiztegia osatzeko egitekoan aritu zirenak, batez ere bitxitasunak eta txokokeriak biltzera ahalegindu ziren, gure hitz-ondarearen irudia eta itxura areago desitxuratuz eta desorekatuz. Idazle zaharrenganik — berriak ez ziren kontuan hartzen — jasotzen ziren lekukotasunak ere izpiritu horrekin jasotzen ziren gehienetan.

Azken urteotan, zorionez eta beharrik, agertzen hasiak dira gure tradizioako autoreen hiztegia biltzen duten lanak, *Axularren Hiztegia*, adibidez. Lan hauek erabat beharrezkoak izanik, bakanak dira oraindik gure artean eta bakartuak agertzen dira. Hortaz, uste oker bat eragin dezakete: gure literatur tradizio osoa —edo merezi duena— hor bildua dagoela. Eta euskal hitz-ondarea, hiztegi batua eratzerakoan kontuan eduki beharko genukeen literatur tradizioa, askozaz ere zabalagoa eta baliabidez oparagoa dela ikustea galeraz dezakete.

Beraz, euskara osoa, “aldez eta aldiz osoa”, deskribatu nahi bazen, ez zen nahikoa orain arteko hiztegi-gintza sistematikoki biltzea. Beharrezkoa zen, orobat, gure literatur tradizioan landu eta ondu zen hitz-ondarearen bilketa zabal eta ahalik osoena burutzea, ezein garai edo euskalki arbuia gabe, inongo idazle-talde edo hitz-motarik baztertu gabe. Hots, ahal zen neurrian, tradizioaren irudirik osoena eta neutroena, aberatsena eta orekatuena ematea zen gure egiteko nagusia.

Horretarako ia hirurehun liburu biluztu ditugu, gehien gehienak muturretik muturrena, Etxeparengandik hasita 1970-eraino, hau da, euskara batuaren aroa hasi zen arte. Euskalki guztietakoak, batez ere lau literatur euskalkietakoak, baina baita ere bestelakoak, Laudioko bizkaieratik hasi eta erronkarieraraino. Eta orobat literatur mota guztietakoak, arruntenak nahiz landuenak. Baina beti garai, euskalki eta moten artean halako oreka gordetzen saiatuz.

Ia hirurehun liburutako *corpus* honek lau milioi testu-hitzetako erakusgarri bat eman digu. *Corpus* hori, orain arteko hiztegi-gileen biluzketa ahalik eta sistematikoena, eta batez ere Mitxelena irakasleak azken hogeitamar urte honetan bildu zituen gaiak dira *Orotariko Euskal Hiztegi* honen datu-oinarrria.

DICCIONARIO GENERAL VASCO
OROTARIKO EUSKAL HIZTEGIA

LUIS MICHELENA

Gaion egituraketari dagokionez, ahalik gutxien aldaratu gara Azkueren Hitzegi nagusiaren itxura eta moldeetatik, besteak beste, gure artean halako tradizio bat finkatu duelako. Baina gure helburuari jarraituz, literatur tradizioari oinarrizko garrantzia eman diogu, ahal zenean hitz bakoitzaren erabileraren historia egiten saiatuz. Era berean, nabarmenki gehitu dugu, Azkueren aldean, erabilera-adibideen kopurua. Hitz bakoitzaren adiera bakoitzean eta esapide guztietan, biluztu dugun autore bakoitzeko adibide bat ezarri dugu gutxienez, eta, oro har, delako adiera edo esapidea non eta noiz eta batez ere nola erabiltzen den zehatz azaltzeko, behar adina argigarri pilatu dugu, ugaritasunaren beldurrik gabe. Horretan ez dugu inolako zalantzarik izan, eta ez dugu uste inolako gehiegikeriatan erori garenik.

Badugu hori uste izateko arrazoi bat baino gehiago.

Gure artean egia ezin ukatuzkotzat ematen diren hainbat legek eta baieztapenek oso oinarri ahula dute, eta askotan kontrako adibideak ezin baztertuzkoak dira, edo gutxienez azterketa merezi dute. Eta ez dira falta kontrako adibideok ustezko legea oinarritzen dutenak baino ugariago edo pisu handiagokoak diren kasuak. Premiazkoa zen beraz, euskal estudioei oinarri sendoagoa emango badiogu, adibide eta kontraadibide horien sarea ikertzailearen eskumenean jartzea, salbuespenak-eta saihestu gabe.

Bestalde, lehen aipatu dudana literatur tradizioarekiko axolakabekeria, badirudi ez dugula oraindik erabat gainditu. Oso autore gutxi ezagutzen ditugu, eta gutxi horiek gaizki ezagutzen ditugu. Egungo idazleen artean oso gutxi dira gure literatur tradizioaren zentzua dutenak. Askok irudi erabat desitxuratua dute eta gehienak ez dute inongo irudirik, inondik ere ezagutzen ez dutelako.

Egoera honen aurrean ez genuke ahaztu behar hitz bat ez dela bere definizioan ahitzen. Hau da, hitz bat erabiltzeko ez da aski bere definizioaz jabetzea, are gutxiago zeren itzulpen den jakitea. Hitz bat erabiltzeko bere izateko modua-edo ezagutu behar da, ze testuingurutan agertzeko joera duen, ze lagunarte duen ohizkoen edo gogokoen, zein joskeratan gertatzen den gozoen, eta halaber, joskera bitxietan nola jokutzen duen, zer efektu eragiteko gauza den. Hori literatur tradizioaren ezaguera osatu eta orekatu batek soilik eman dezake. Euskal tradizioaren ezaguera-faltagatik ari da gertatzen, gaur egun nabari den gure literatur eta are hizkuntz katearen etetze edo bestelakotzea. Honekin ez gara eraberritzeen premia ukatzen ari. Betor hizkuntzaren eguneratzea, betor joskeraren bortxaketa. Baina gauza jakina da, nonnahi eta noiznahi, tradizioaren ezagutzan oinarritzen ez diren eraberritzeek, ikasle hasberriaren ariketa hutsalen etorkizuna dutela.

Alde honetatik, paratu dugun adibide-ugaritasunak, tradizioaren ezagutze-falta horren hutsunea bete nahiko luke.

Adibide ugari eman dugu, beraz, hitz edo esapide bakoitzaren nortasunaren berri zabal eta zehatza emateko. Baina ez dago adibide bakar bat betegarri sartua. Aldez aurreko lanean bildu genituen adibideetatik laurden bat-edo besterik ez dugu hiztegiratu, aski zelakoan; hau da, gutxieneko maila bederen betetzen genuelakoan. Hautaketa hori gauzatzen egin digu, eta egingo dugu ahaleginik handiena, Hori baita gure ustez hiztegi honekin euskaldungoari eskaintzen diogun emaitzarik garrantzikoena.

Adibide ugaritasun hau da, itxuraren aldetik, Azkueren Hiztegitik gehien bereizten gaituena. Gainerakoan, esan berri dudan bezala, eragin nabarmena izan dugu beragandik. Are gehiegizkoa, beharbada, punturen batean. Esaterako, Azkuek bezala, hitz edo aldaera bakoitzaren ahozko erabilera adierazten saiatu gara, nahiz eta konturatzin ginen hainbat kasutan argibide horiek ez dutela zentzu handirik, ahozko erabilera, geografi arazo bat baino areago gizarte maila kontua delako hainbatetan: hots, hiztun ikasiak eta ez ikasiak ez dira zaku berean sartzekoak. Halere, eta besterik ezean, ahozko erabilerari buruzko argibideak beti eman ditugu, horretarako, orain arteko hiztegitik, *Erizkizundi Irukoitzak*, *Euskalerriko Atlas Etnolinguistikoak* eta abarrek ekarri dutena bilduz. Esan gabe doa biltze-lan horren araberako akats eta balioak dituela gure hiztegiak alderdi horretatik.

H-ari ortografi-baliorik ez aitortzean ere Azkueren biderei jarraitu diogu. Ez da ahaztu behar lan hau *duela 30 urte* hasi zela gauzatzen eta egituratzen. Gero batasunaren kontua etorri zen, baina nolabait beranduegi hiztegi honentzat. Esan nahi dugu H-a zela-eta ez genuela hainbat hilabete galdu nahi, nahikoa berandu ari baita bestela ere hiztegi hau kaleratzen.

Azkueren Hiztegi bezala, metahizkuntzatza erdara erabili dugu. Bi arrazoi izan ditugu horretarako. Lehenik arazo praktikoa. Euskara ez da oraindik kultur hizkuntza eroso, eta zenbait gairi buruz, gutxienezko etekin batez eta erabat lardaskatu gabe aritzea lan benetan nekeza da. Alferrik da hori jakingo ez bagenu bezala jardutea. Eta egia esan, nahikoa zailtasun eta buruhauste dakartza berez *Orotariko hiztegi* honek, badaezpadako etekineko beste bat gehi diezaiozun. Horrek ez du esan nahi euskara kultur hizkuntza eroso eta egoki bihurtzeko ahaleginaren aurrean *txanda pasa* egiten dugunik. Hor dago, kontrakoaren frogagarri, *Hautal-lerako Euskal Hiztegia*, aurkezten ari garen hiztegi honen irakurketa normatibo bat besterik ez dena, eta zeinari Koldo Mitxelenak bere hiztegiari adina ordu edo gehiago eskaini baitizkio azken urteotan. Euskararen aitzinamenduaren aldeko suhartasunak, gure indar mugatuak alferrik-edo ez galtzen erakutsi behar digu, beste ezer baino lehen.

Bigarren arrazoiak garrantzi handiagoa du. Obra hau munduan zeharko ikerlariak bistatik galdu gabe egin nahi dugu. Alde batetik, nazioarteko homologazioa, nolabait esateko, bilatzen dugulako. Bestetik, Azkueren hiztegiarekin gertatu zen bezala, kanpoko ikerlarien erakarle edo akuilari izan dadin nahi dugulako. Zorotasun edo ezjakintasun handia litzateke euskal estudioen atzeratasun nabarmena ukatzea. Gure maila apal hau —Europako apalenetako, ez dezagun ahaz— ahalik gehien arintzeko, denen, bertakoen eta kanpoko, euskaldun nahiz erdal-dunen laguntzaren premian gaude.

Badakigu, dena dela, ez dugula lan biribil bat eskaintzen, eta inor baino hobeki konturatzin zen Koldo horretaz. Baten bati gezurra irudituko zaio beharbada, baina gure lana erlojuaren aurkako lana da. Zera esan nahi dugu, obra honek bere fruitu guztia eman dezan, euskalari guztien laguntza behar duela. Hainbat puntu badira, hiztegi honetan, askozaz ere gehiago lant zitezkeenak. Egia esan, ez dugu horretako denborarik izan, edo nahiago izan dugu pentsatu, euskalariak ere badutela lan-proiektu honetan esku hartu beharra. Ildo beretik, argi ikusten ez ditugun puntuak, eta erabat ilun gertatzen zaizkigunak ere, plazaratu egin ditugu, guk baino jakintza edo denbora gehiago duen batek argituko dituelako esperantzian. Lan bat eskaintzen dugu, baina orobat lana, egitekoa, eskaintzen ari gara.

Era berean, hainbat huts —idazketa-hutsak nahiz bestelakoak— itzuri zaizkigula jakinik kaleratzen dugu lehen liburuki hau, eta horrela joango dira halabeharrez besteak. Zenbaki eta kopuru handiak ez gaituzte lilurutzen, eta kantitatea baino areago, kalitatea hartzen dugu aintzat. Dena dela, berrehun milatik gora erreferentzia, aipu eta adibideren kontrol eta zuzenketak amairik gabeko denbora eskatzen du erabat egingo bada. Uler beza irakurleak, halako memento batean bukatutzat eman behar izan dugula eginkizuna, zenbait huts gorabehera.

Gure lana ez da liburuki hau kaleratzean bururutzen. Eta tamalez, umezurtz gelditu den obra honen gainerako liburukiak prestatzea ez da zailtasun gabeko lana izango. Baina Koldoren landide-taldekoak ongi dakigu hau dela utzi digun betekizuna.

* * *

Guk dugu gure egitekoa lehenbailehen burutzen interes handiena. Baina hori dela eta, presaka eta muturka aritzea, *Orotariko Hiztegi* honen egilearen nahiari uko eta iruzur egitea litzateke. Ahaleginik handiena eskainiko diogu obra honi. Baina bururatzearen presa eta premia ez dugu inoiz aitzakiatzat hartuko, egileak ezarri zion gutxieneko mailaz beherago argitara emateko.

Ezin dut aurkezpen hau bukatu, lan-taldearen izenean, lagundu digutenei eskerrik zinezkoenak eman gabe. Asko izan dira, eta ezinezkoa da guztien kontua ematea. Dena dela argitaratzearen azken etapan erabakigarriak gertatu diren zenbait lagun aipatu behar ditut halabeharrez.

Lehenik nahitaezko bitartekoak, diruzkoak eta bestelakoak, ipini dituzten Euskal Erakundeetako (Eusko Jaurlaritzza, Nafarroako Gobernu, Araba, Bizkaia eta Gipuzkoako Foru Aldundietako) ordezkotza egin dutenei, batez ere Joseba Arregi eta Pako Garmendiari. Eta bereziki M. Karmen Garmendiari, azken urteotan Hiztegi hau dela eta izan dituen buruhausteak gorabehera —horietako zenbait nik neronek, etsimenezko mementuetan, emanak—, neurritz gaineko ahaleginak egin dituelako, obra honekikoak, bideratzen.

EJIEKO lagunei, Anton Aiastuiren gidaritzapean, ordenagailuak erabiltzen, eta tresneria informatikoa egituratzen eta zaintzen eskaini diguten laguntza gogoangarriatik. Orobat Fermin Larrea programatzaileari, lan honen alde agertu duen atxikimenduaz nabarmenki arindu digulako gure lanaren zailtasunaren alderdi bat.

Beharrezko genituen zenbait liburu eskuragaitz lortu dizkiguten Endrike Knörri-i, Eusko Legebiltzarreko liburuzainei, bereziki Mikel Mariazkurrenari, eta Gasteizko Fakultateko Liburutegiko Marian Egañari ere eskerrik zinezkoenak.

Euskaltzaindiko lagunei, bereziki Aita Villasanteri, Juan San Martin eta Joanjo Zearretari ere, beti eskaini diguten laguntza eragingarriatik, eskerrik asko.

Eta amaitzeko Matilderi. Ez noa Koldorengan izan zuen eragin osasungarria aipatzera, niregan izan duena baizik. Gogoratzen naiz Salamancako denboretan nola hunkitu ninduen Koldoren hiztegiarekiko zuen ardurak, eta Salamancako saio hark arrazoi teknikoagatik huts egin zuenean hartu zuen pena biziak. Batez ez ditu ezagutzen, askotan, hartzen dituen erabakien arrazoi sakonak. Baina aitortu behar dut Koldoren Hiztegia kaleratzeko azpiegitura prestatzeko eskea egin zitzaidanean, Matildereren irudi hura erabat erabakigarria gertatu zela nigan.